

Titel: Frygt og Bæven

Citation: "Frygt og Bæven", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K4*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon; Finn Hauberg Mortensen, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 1997-2003 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-fb-txr-shoot-id174be786-1016-447c-babf-0c6c5775cd37.pdf> (tilgået 02. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K4

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

Tekstredegørelse

1. Bibliografiske data 75
2. Manuskripter 76
3. Tilblivelseshistorie 83
4. Udgivelsesmåde 97

1. Bibliografiske data

Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik af Johannes de silentio udkom 16. okt. 1843, samtidig med *Gjentagelsen* og *Tre opbyggelige Taler*. De to første bøger var færdige fra Bianco Lunos Bogtrykkeri 7. okt., men måtte vente på de opbyggelige taler, som først blev færdigtrykt 13. okt. Pris i boghandelen: 1 rigsdaler.*

Formatet er oktav, ca. 134 x 210 mm.* Omfanget er 144 sider; heraf tælles de første otte med romertal, de sidste 136 med arabertal. De første tre sider og den sidste side er upagineret. Titelbladet gengives på illustration 5

F r y g t   o g   B æ v e n .

Dialektisk Lyrik

af

Johannes de silentio.

Kjøbenhavn.
Faaes hos C. A. Reigel.
Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1843.

5. Titelblad til *FB*. Naturlig størrelse

Ved en intern kollation af fire eksemplarer af *Frygt og Bæven* (forkortet *FB*) er der konstateret en enkelt afvigelse. De fire eksemplarer er:

- A** Søren Kierkegaard Forskningscenterets arbejdseksemplar, tilhørende G.E.C. Gads Forlag (tidligere hos dr.phil. h.c. Gustaf Bernström, Göteborg; tidligere hos greve Albert Ehrensvärd, Tosterup i Skåne).
- B** Det kongelige Biblioteks eksemplar, katalogsignatur 14, - 87 - 8°. Ex. 1, revisionsnr. 01436.
- C** Det kongelige Biblioteks eksemplar, katalogsignatur 14, - 87 - 8°. DA BOX 01438.
- D** Johnny Kondrups eksemplar (tidligere hos dr.phil. Erik Dal; tidligere hos rektor Preben Kirkegaard). På s. [II] l. 1 står »Tarquinius«, hvor ekspl. A, B og C har trykfejlen »Tarquintus«.

2. Manuskripter

Til *FB* findes følgende manuskripter bevaret, alle i Kierkegaard Arkivet (KA) på Det kongelige Bibliotek. Nedenstående rækkefølge afspejler ikke fuldt ud tilblivelseskronologien, men den rækkefølge, hvori de tidligere udgivere (af *Pap.*) har efterladt ms.-materialet. En oversigt over tilblivelsens faser meddeles nedenfor i afsnit 3.

FB	1	Spredte udkast til »Stemning«, »Lovtale over Abraham« og »Epilog«. 7 løse folioark,* blade og lapper, fordelt således:
	1.1	1 folioark + 1 blad + 1 folioark + 2 blade, i alt 7 blade i 4 ^o .* Ingen paginering. Papir: blankt post-velin; hvert blad har på første side i øverste venstre hjørne i blindtryk bogstaverne BATH, herover en kongekrone og på hver side en buet gren med egeløv, det hele indrammet i ottekant. Mål: 220 x 277 mm.* Hvid hæftesnor i

andet folioark. Bladene har spor efter sammenfoldning på langs og på tværs. På bl. [6] er yderspaltens øvre del afrevet. Bladene er foldet på langs; inderspaltten rummer tekst, yderspaltten tilføjelser. Bl. [1v], [2r], [6v] og [7] er ubeskrevet. Overskrift på bl. [1r]: »Problemata. / af / S. Kierkegaard.« Overskrift på bl. [2v]: »Προοίμια.« Bl. [3]-[4] optages af udkast til »Stemning« I-III. På bl. 5 findes udkast til »Stemning« IV, »Lovtale over Abraham.« Bl. [5r] har i yderspaltten pennenprøver og en profiltegning af en mand med hovedbeklædning, lang næse og fipskæg. Bl. [5v] har overskriften: »Lovtale over Abraham.« På bl. [6] findes udkast til »Epilog«.

Få korrektioner.

På bl. [4v] og [5] er store dele af teksten slettet med blyant.

(Pap. IV B 60-69 + 72-73 + 76)

1.1

Udkast til »Stemning« I-IV.

1.2

1 rektangulær, uregelmæssigt afrevet lap af et blad i 4°.

Papir: svært, ribbet, blåligt. Mål: 210 x ? mm. Lappen har spor efter sammenfoldninger. Den ene side er ubeskrevet. Ingen korrektioner.

(Pap. IV B 70-71)

1.2

Udkast til »Stemning« I-IV.

1.3

1 blad i 8°.

Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 135 x 214 mm. Bladet har været foldet på langs, men teksten er skrevet hen over hele siden. Optegnelsen på bl. [1r] er slettet med blyant.

Ingen korrektioner.

(Pap. IV B 74-75)

1.3

(KA, B pk. 10 læg 1; Pap. IV B 60-76)

1

Kladde til »Forord«, »Stemning«, »Lovtale over Abraham« og »Problemata«.

2

Hæfte i tvær-4° indeholdende 22 blade foruden omslag med lyserødt, blankt overtræk, hvoraf forreste omslagsblad mangler.

Ingen paginering.

Papir: gulligt, groft koncept; vandmærker: en kronet ørn med udbredte vinger. På brystet har ørnen et skjold med bogstaverne F R W i sammenslyngning og i den ene klo et scepter, i den anden et sværd. Nedenunder findes bogstaverne P R. Det andet vandmærke er en stor kongekrone over bogstaverne P R. Mål: 216 x 173 mm. Af første blad er omtrent hele øverste halvdel uregelmæssigt afrevet og har bogstavrester i kanten.

Bladene er foldet på tværs; inderspaltten rummer tekst, yderspaltten tilføjelser, størstedelen med mørkere blæk. Bl. [1r], [2v], [3], [5v], [10v] og [18v] er ubeskrevet. Titelforslaget »Mellemhverandre / af / Simon Stylita / Solodanser og Privatmand. / - / udgivet / af / S. Kierkegaard« i inderspaltten på bl. [2r] er indstregt med blyant. Den alternative titel »Bevægelser og Stillinger« i yderspaltten, ligeledes indstregt med blyant, efterfølges af den endelige titel: »Frygt og Bæven. / dialektisk Lyrik. / af / Johannes de silentio / en poetisk Person, som kun forekommer hos Digtere.« Undertitlen »dialektisk Lyrik« er tilføjet (se illustration 6). På bl. [4r] begynder »Forord«; på bl. [6r] er »Stemning« føjet til det med blæk indstregede »Προοίμια«; på bl. [11r] følger »**Lovtale over Abraham**«, og på bl. [19r] begynder »*Problemata. / Indledning* Foreløbig Expectoration.« Teksten ender på omslagets bageste inderside med ordene »i samme Øieblik bliver jeg paralytisk igjen«, jf. SKS 4, 128,30.

Få korrektioner.

(KA, B pk. 10 læg 2; Pap. IV B 77-88)

2

Kladde (kasseret renskrift) til »Problema III« og »Epilog«.

3

2 sammenhæftninger a 8 folioark, i alt 16 blade i 4°.

Ingen paginering. Første sammenhæftning er i øverste højre hjørne med

blyant mærket 4. Anden sammenhæftning er tilsvarende mærket 5. Teksten på bl. [1r] påbegyndes midt i en sætning (»nok saa gjerne vilde tale«, jf. SKS 4, 183,7).

Papir: blankt, gulligt koncept. Mål: 170 x 208 mm. Grøn hæftesnor.

Bladene er foldet på langs; en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten tilføjelser. Bl. [13]-[16] er ubeskrevet. Overskrift et stykke nede på bl. [1r]: »B.) Agnete og Havmanden« med alternativet »B) En høiere Medviden i Retning af det Dæmoniske« i yderspalten. Nyt afsnit markeret med rubrikken »C« på bl. [5v] er påbegyndt med ordene: »Endnu et Tilfælde (...) Sagnet om Faust«. Endnu et afsnit markeret med skillestreg på bl. [8r] indledes med ordene: »Men nu Abraham«. »Problema III« afsluttes på bl. [11r], hvor rubrikken »Epilog« efterfølges af tre nummererede linier i stikordsform. Bl. [11v]-[12] rummer enkeltstående udkast til »Epilog«.

To bemærkninger med blyant.

En del korrektioner.

En enkelt tilføjelse er slettet med blæk.

(KA, B pk. 10 læg 4; *Pap.* IV B 91-94)

3

Kladde til »Epilog«.

4

2 folioark, i alt 4 blade i 4°.

Ingen paginering.

Papir: blankt, gulligt koncept. Mål: 170 x 208 mm.

Bladene er foldet på langs; en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl. [3v]-[4] er ubeskrevet.

(KA, B pk. 10 læg 5; *Pap.* IV B 95)

4

Renskrift af *FB*. Det fremgår af sættermarkeringer, at renskriften tillige har fungeret som trykms. Renskriften består af 42 blade i 4° og 51 blade i 8° fordelt således:

5

16 blade + 1 folioark + 1 blad, i alt 19 blade i 4°.

5.1

Bladene er pagineret 2-35. Bl. [1] og [4v] er upagineret.

Papir: blankt, gulligt koncept. Mål: 170 x 208 mm.

Bladene er med undtagelse af titelbladet og bl. [4] foldet på langs;

en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl.

[4v] er ubeskrevet. Tre mottoer på bl. [1v] og et på s. 27 (som indledning til »Problemata«) er slettet med blæksløjfer. Teksten på

den oprindelige s. 5 (bl. [3v]) er slettet med blyantstreger. På et

nyt, indlagt blad har SK skrevet en ny version, men den slettede tekst er forblevet i renskriften, da teksten på den forrige side udgør brugelig renskrift.

Enkelte korrektioner.

(*Pap.* IV B 89 + 96,1a-c + 96,2-4)

5.1

16 blade i 8°.

5.2

Bladene er pagineret 36-65. Sidste side er upagineret.

Papir: blåligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840.

Mål: 134 x 213 mm.

Bladene er foldet på langs; en bred inderspalte rummer tekst,

yderspalten tilføjelser. S. [66] er ubeskrevet.

Mange korrektioner.

5.2

1 sammenhæftning a 4 folioark + 2 blade + 1 sammenhæftning a

5.3

2 folioark + 2 blade + 1 sammenhæftning a 4 folioark med et

ekstra indlagt blad (flere blade er løse; de to sidste blade er

afklippet; der findes kun fragmentarisk tekst i den inderste

bladrand), i alt 23 blade i 4°.

Bladene er pagineret 67-110. Det løst indlagte blad er mærket »ad pag. 105«.

Papir: som ms. 5.1. Mål: 170 x 208 mm. De tre

sammenhæftninger har hæftesnor af grøn silke.

Bladene er med undtagelse af det »ad pag. 105« benævnte blad,

som refererer til indvisningen »cfr. en Lap« på s. 105, foldet på langs; en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. En del korrektioner. Enkelte længere passager er slettet med blæksløjfer. (Pap. IV B 96,5-9)

5.3

17 blade + 4 folioark, heri indlagt 3 blade + 1 folioark + 3 blade, i alt 33 blade i 8°.

5.4

Bladene er pagineret 111-165.

Papir: som ms. 5.2. Mål: 134 x 213 mm.

Bladene er, med undtagelse af et blad benævnt »ad p. 130 vedlagt«, foldet på langs; en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. De fire sidste blade af de fire folioark er ubeskrevet. En marginaltilføjelse s. 123 lyder: »NB for Sætteren / denne Anmærkning bliver ingen Anmærkning men at trykke ind i Texten p. 139 hvor der staaer et NB«, dvs. tekststykket fra »Forsaavidt nu Angeren (...)« til »med megen Møie at opdage Lidt« (SKS 4, 185,20-195,33).

En del korrektioner.

Flere længere passager er slettet med blæksløjfer.

(Pap. IV B 96,10-14)

5.4

1 blad i 4°, foldet til 2 blade i 8°.

5.5

Ingen paginering.

Papir: blåligt post-velin, vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1841.

Mål: 134 x 214 mm.

På bl. [1r] er der med blyant skrevet »p. 5. / p. 105. / p. 130«.

Tallene henviser til de ovenfor nævnte løse blade i renskriften. Bl.

[1v]-[2] er ubeskrevet.

5.5

(KA, B pk. 10 læg 6; Pap. IV B 89 + 96)

5

3. Tilblivelseshistorie

Ingen steder i det ovenfor opregnede materiale er der eksplicitte dateringer. En oversigt over tilblivelsen af *FB* må derfor gå indirekte til værks. Forud for konceptionen af skriftet som helhed ligger tre stationer i form af tre optegnelser, som hver for sig fortjener opmærksomhed. Vinteren 1840/41 deltog SK i en række øvelser på Pastorseminariet. Fra denne tid findes udkast til prædikener over udvalgte tekststeder foruden den gennemkomponerede prædiken, som SK holdt i Holmens Kirke 12. jan. 1841.* Et udateret udkast former sig som en udlægning af 1 Mos 22 og lyder i sin helhed således:

vi læse: og Gud fristede Abr: og han sagde til ham Abrh. Abrhr: og Abraham svarede her er jeg. Det er dette tillidsfulde gudhengivne Sind denne Frimodighed til at gaae Fristelserne imøde, til freidigt at svare her er jeg vi især maa bemærke. Er det nu ligesaa med os, ell er det ikke snarere saaledes, at naar vi mærke, at de svare Prøvelser nærme sig, da ville vi saa gjerne unddrage os, vi ønskede blot en Afkrog af Verden at skjule os i, ønskede at Bjergene ville skjule os, ell. vi utaalmodigen søge at vælte Byrden fra os over paa Andre; ell. endog de der ikke søge at flygte, hvor langsom hvor modvillig flytter Foden sig frem af Banen. Ikke saaledes med Ab:, han svarer freidigt Her er jeg; han falder ingen til Besvær med sin Lidelse, ikke Sara, som han jo vel indsaae det saa saare vilde bedrøve at miste Isaa, ikke Eleazar den tro Tjener i hans Huus, hos hvem han dog snarest maatte have søgt Trøst. Vi læse: han stod tidlig op om Morgen. Han ilede som til en Glædeshøitid og ved Morgengry var han paa det af Herren bestemte Sted paa Moria. Og han kløvede Brændet, og han bandt Isaa og han antændte Baalet og han drog Kniven. Min T: der var mangan Fader i Israel der troede i sit Barn at miste Alt, hvad ham kjært var, at berøves ethvert Fremtids-Haab, men der var jo dog ingen der i den Forstand var Forjættelsens Barn som Isaa var det for Abr:. Der var mangan Fader, der mistede det, men da var det jo dog Guds almægtige og urandsagelige Styrelse, da var det jo dog Gud der selv ligesom udslettede

det givne Løfte, han maatte sige som Hiob Herren gav Herren tog, ikke saaledes med Abraham, det var af hans egen Haand det blev fordret, Isaaks Skjebne var med Kniven lagt i Abr: Haand. Og han stod her aarle paa Bjerget han den gl. Mand med sit eneste Haab. Men han tvivlede ikke, han skuede ikke omkring tilhøire og venstre, han udfordrede ikke Himlen med sine Klager. Han vidste det var det tungeste Offer Gud kunde fordre, men han vidste og, at Intet var for stort for Gud. Vi vide nu alle Udfaldet paa Historien. Det overrasker os maaskee ikke mere, fordi vi kjende det fra vor tidligste Barndom, men da ligger Feilen i Sandhed ikke i Historien, men i os, fordi vi ere for lunkne til ret at følge med Abraham at lide med ham. Han drog hjem glad frimodig tillidsfuld til Gud; thi han havde ikke vaklet, han havde Intet at bebreide sig. Hvis vi ville tænke os, at Abraham ved ængstet og fortvivlet at skue omkring havde opdaget den Vædder, der skulde frelse hans Søn, vilde han da ikke beskæmmet være vendt hjem, uden Tillid for Fremtiden, uden Vished med sig selv om, at han var beredt til at bringe Gud et hvilket som helst Offer, uden den himmelske Røst fra Himlen i hans Hjerte, der forkyndte ham Guds Naade og Kjærlighed.

Abraham sagde hell. ikke, nu er jeg bleven en gl. Mand min Ungdom gik hen, min Drøm opfyldtes ikke, jeg blev Mand og hvad jeg begjærede, nægtede Du mig, da blev jeg Olding, og paa en vidunderlig Maade opfyldte Du Alt; forund mig nu en stille Aften, kald mig ikke atter ud til nye Kampe, lad mig glæde mig ved hvad Du gav mig, ved min Alderdoms Trøst.*

Passagen har tjent sit formål som udkast til en prædiken, længe før tanken om *FB* er opstået, men den finder i det store og hele anvendelse i afsnittet »Lovtale over Abraham« (SKS 4, 117,18-118,9). Der er dog visse bemærkelsesværdige forskelle i forhold til den færdige tekst: Hvor det i prædikenen hedder om Abraham, at han »ilede som til en Glædeshøitid og ved Morgengry var han paa det af Herren bestemte Sted paa Moria«, fortsætter lovtalen med en karakteristisk betoning af Abrahams tavshed: »Han talte Intet til Sara, Intet til Elieser, hvo kunde ogsaa forstaae ham, havde Fristelsen ikke ved sit Væsen taget Tausheds Løfte af ham?« (SKS 4, 117,29-31). Hvor Abraham i prædikenen sammenlignes med Job (»han maatte sige som Hiob Herren gav Herren tog«), har lovtalen en velmotiveret udeladelse: Job-figuren kom til at spille en central rolle for det unge menneske i *Gjentagelsen* (SKS 4, 57,10). Og hvor det i prædikenen betones, hvordan den alt for velkendte historie sikkert er holdt op med at gøre indtryk på tilhøieren, er lovtalen lakonisk: »Vi vide det Alle – det var kun en Prøvelse« (SKS 4, 118,15). Prædikenen afsluttende del (»Abraham sagde hell. ikke« osv.) noterede SK i marginen af sin kladde, men lod den blive der.*

Journalen JJ er næste station i tilblivelsen. Igen er emnet Abraham. På baggrund af den efterfølgende optegnelse, hvori der refereres til en tankevækkende annonce i *Adresseavisen* for 10. april 1843, må optegnelsen være fra slutningen af marts eller begyndelsen af april 1843. I lighed med andre optegnelser fra journalen JJ med projektkarakter har denne overskriften »Anlæg«:

Lad os antage (hvad hverken det gl. T. ell. Koranen melder om) at *Isaak* vidste, at det var Hensigten af den Reise han med sin Fader skulde foretage til Moriabjerget, at han skulde offres – hvis der nu levede en Digter i min Samtid, han vilde kunne fortælle, hvad disse tvende Mænd talte sammen om paa Veien. Jeg tænker først har Abraham seet med al sin Faderkjærlighed paa ham, hans ærværdige Aasyn hans sønderknuste Hjerte har gjort hans Tale mere indtrængende, han har formanet Isaak at bære sin Skjebne med Taalmodighed, han har ladet ham dunkelt forstaae, at han som Fader leed endnu mere derved. – Dog det hjalp ikke. Da tænker jeg, at Abraham har et Øieblik vendt sig bort fra ham, og da han atter vendte sig til ham, da var han ukjendelig for ham, hans Øie var vildt, hans Mine isnende, de ærværdige Lokker havde reist sig som Furier over hans Hoved. Han greb Isaak i Brystet, han drog Kniven, han sagde: »Du troede, at det var for Guds Skyld, at jeg vilde gjøre det, Du tog fejl, jeg er en Afgudsdyrker, denne Lyst er igjen vaagnet i min Sjæl, jeg vil myrde Dig, det er min Lyst, jeg er værre end nogen Menneskeæder, fortvivl Du taabelige Dreng, der indbildte Dig, at jeg var din Fader; jeg er din Morder, og det er min Lyst.« Og Isaak faldt paa Knæ og raabte til Himlen: Forbarmende Gud, forbarm Dig over mig. Men da sagde Abraham ganske sagte ved sig selv: »Saaledes skal det være; thi det er dog bedre, at han troer, at jeg er et U menneske, at han forbander mig, at jeg var hans Fader, og endnu dog beder til Gud, end at han skulde vide, at det var Gud, der paalagde Fristelsen, thi da vilde han tabe sin Forstand og maaskee forbande Gud.«

– Men hvor er vel den Digter i Samtiden, der ahner saadanne Collisioner? Og dog var Abrahams Adfærd ægte poetisk, høimodig, høimodigere end Alt, hvad jeg har læst om i Tragedier. – Naar Barnet skal vænnes fra, da sværter Moderen sit Bryst, men hendes Øie hviler ligesaa kjærligt paa Barnet. Dette troer, at det er Brystet, der har forandret sig, men Moderen er uforandret. Og hvorfor sværter hun Brystet, fordi hun siger, at det var Synd, at det skulde see lifligt ud, naar Barnet ikke maa faae det. – Denne Collision er let løst; thi Brystet er kun en Deel af Moderen selv. Held den, der ikke oplevede rædsommere Collisioner, der ikke behøvede at sværte sig selv, der ikke behøvede at fare til Helvede for at faae at vide, hvorledes en Djævel seer ud, at han kunde tegne sig selv saaledes, og om mulig paa den Maade frelse et andet Menneske idetmindste i dets Guds-Forhold. Det vilde være Abrahams-Collisionen.

– Den, der har forklaret denne Gaade, han har forklaret mit Liv.

Dog hvo var der i min Samtid der forstod denne?*

Hele det afsnit, hvor det tankeeksperiment udføres, at Abraham gjorde sig til afgudsdyrker og menneskeæder for at bevare Isaks tro på Gud (»Dog det hjalp ikke. Da tænker jeg, at (...)« til »(...) og maaskee forbande Gud«) går i let omarbejdet form over i »Stemning, I« (SKS 4, 107,21-108,3). Afsnittet om moderen, der sværter sit bryst, finder med få stilistiske ændringer anvendelse i slutningen af »Stemning, I« (SKS 4, 108,5-9). Udfaldet mod samtidens digtere for ikke at forstå »Abrahams-Collisionen« gentager sig i afsnittet om Havmanden, der inddrages for at belyse den centralt placerede Abraham (SKS 4, 183,33).

Den tredje station forud for konciperingen af *FB* er netop en optegnelse om Agnete og Havmanden.* Optegnelsen er blevet til efter 17. maj 1843.* Den kan således være samtidig med kladden fra Berlin (jf. nedenfor). En aktuel, men negativ anledning til at beskæftige sig med motivet kunne være H.C. Andersens dramatiske digtning *Agnete og Havmanden*, som blev opført på Det kongelige Teater 20. april og 2. maj 1843. H.C. Andersen må regnes med til de digtere, som efter SKs mening gjorde en uskyldig bagatel ud af havmandens historie. Det er altså ikke til at vide, hvornår tanken dukker op om at lade havmandens historie belyse Abrahams historie i et sammenhængende skrift. I første omgang fremstår de som adskilte projekter:

Jeg havde tænkt paa at bearbejde Agnete og Havmanden fra en Side, som nok ikke er opkommen i nogen Digters Hoved. Havmanden er en Forfører, men da han har vundet Agnetes Kjærlighed, da bliver han saa rørt derover, at han vil tilhøre hende ganske. – Men see det kan han ikke, da maatte han indvie hende i hele sin sørgelige Eksistens, at han til visse Tider er et Uhyre o. s. v., Kirken kan ikke lyse sin Velsignelse over dem. Da fortvivler han, dukker i sin Fortvivlelse ned paa Havets Bund og bliver der, men indbilder Agnete, at han kun vilde bedrage hende.

Det er dog Poesie, ikke dette usle erbarmelige Sludder, hvor Alt dreier sig om Latterligheder og Narrestreger.

En saadan Knude lader sig kun løse ved det Religieuse (som deraf har sit Navn, fordi det løser alt Tryllerie); hvis Havmanden kunde troe, saa kunde hans Tro maaskee forvandle ham til et Menneske.*

Fremstillingen af det videre forløb må inddrage SKs biografi. Den 8. maj 1843 rejste han til Berlin,* og fra Hotel Saxen skrev han til sin ven og medvider Emil Boesen i København:

Igaar ankom jeg, idag arbejder jeg, Aaren svulmer i min Pande. Hvad jeg sagde Dig før jeg reiste, var jeg nærvædet at troe bestyrket, at jeg vilde blive syg o: s: v.: Gud veed det, det faae saa at komme. I dette Øieblik arbeide de travle Tanker igjen, og Pennen blomstrer i min Haand.*

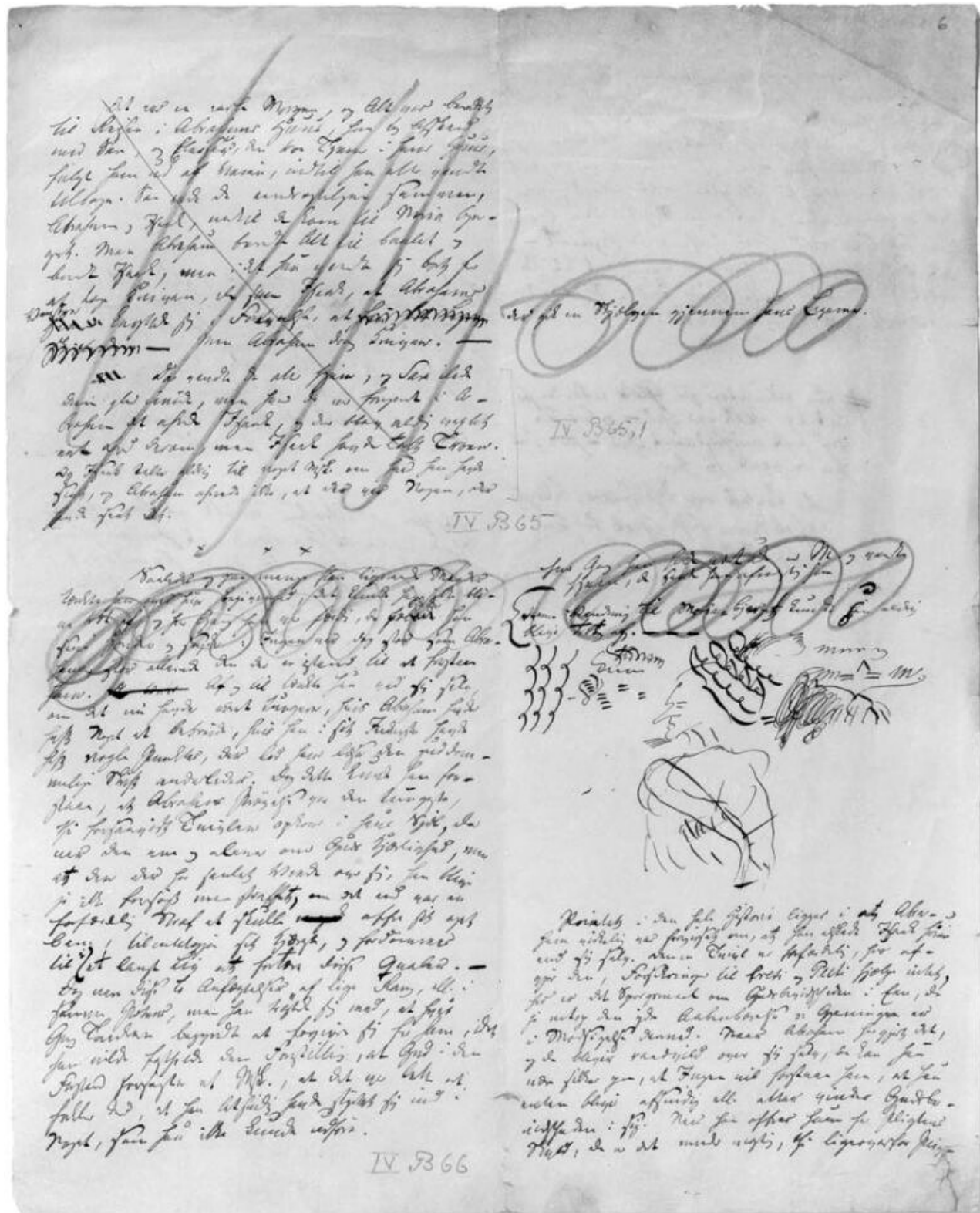
Inden hjemkomsten resumerede SK udbyttet af Berlin-opholdet i endnu et brev til Emil Boesen, poststempet 25. maj:

Om en liden Stund skulde I see mig igjen. Jeg er bleven færdig med et Arbeide, der er mig af Vigtighed, jeg er i fuld Fart med et nyt, og mit Bibliothek er mig uundværligt, ligesom ogsaa et Trykkerie. I Begyndelsen var jeg syg, nu er jeg forsaavidt rask, det vil sige, min Aand svulmer og slaaer formdl. mit Legem ihjel. Jeg har aldrig arbeidet saa stærk som nu. (...) I de forløbne Maaneder havde jeg i Indolents pumpet et alvorligt Styrtbad op, nu har jeg trukket i Snoren, og Ideerne vælte ned over mig.*

Det eneste fra den korte, men i produktiv henseende vigtige tur til Berlin, man kan betragte som afsluttet, er *Gjentagelsen*. At kun den første del af skriftet faktisk var afsluttet og først senere – efter at SK var vendt tilbage til København – blev revideret og udbygget med en anden del, ændrer ikke ved det faktum, at SK i skrivende stund (o. 25. maj 1843) kunne betragte skriftet som færdigt. Det anførte behov for et trykkeri kan således kun angå *Gjentagelsen*, behovet for at være i nærheden af eget bibliotek kan udspringe af en plan om at indarbejde det gamle udkast til en prædiken om Abraham i lovtalen over Abraham (jf. ovenfor). Det arbejde, som SK er »i fuld Fart med« i Berlin i slutningen af maj måned, men hvis fortsættelse kalder på den gamle optegnelse, er således *FB*.

Det tidligste udkast til skriftet som helhed er her betegnet ms. 1. Omend udkastet ikke er meget omfattende, findes hele afsnittet kaldet »Stemning« (se illustration 7

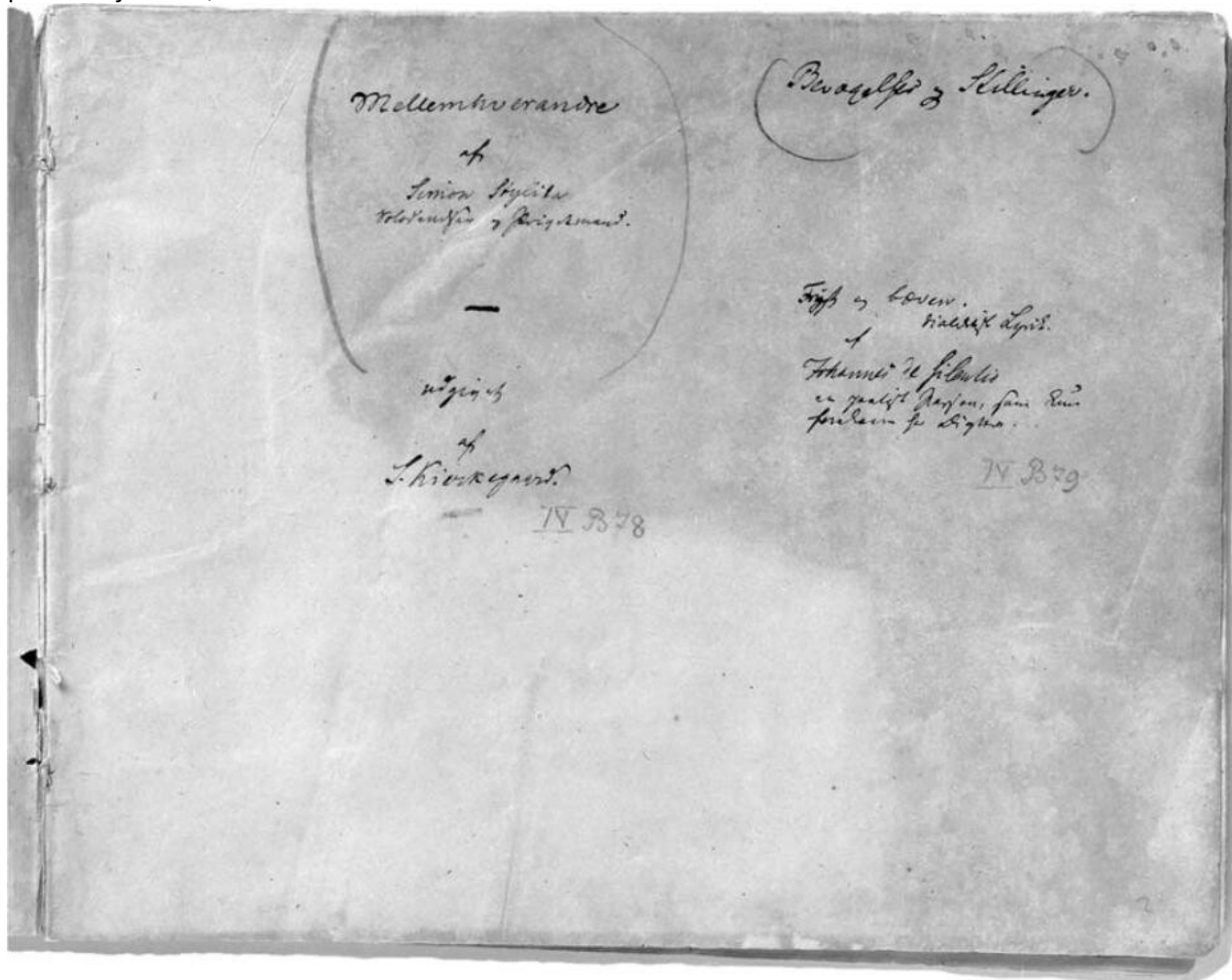
7. Udkast til »Stemning«, ms. 1.1, bl. [5r]

), en antydning af »Lovtale over Abraham« (en overskrift og fem linier tekst) og en spæd, men dog fyldestgørende ansats til »Epilog«. Dermed er strukturen i skriftet skitseret: Stemningen ansås i de indledende udlægninger af den velkendte historie fra 1 Mos 22. Fremhævelsen af, at det »store ved Abraham var ikke, at han offrede Isaak, men at han troede, at han var glad og redebøn« (ms. 1.3, bl. [1v]), er antydningen af den senere udarbejdede lovtale, som kaldte på inddragelse af den gamle journal HH. Med henvisningen til den hollandske afbrænding af nelliker for at bevare markedsprisen er endelig den polemiske brod mod samtiden i »Forord« og »Epilog« foregrebet (ms. 1.6, bl. [1r]). Hvad der endnu mangler, er de centrale afsnit »Problema I-III«. Til støtte for denne antagelse kan man fremhæve, at hele ms. 1 med undtagelse af et enkelt løst blad (ms. 1.3) er foldet både på langs og på tværs og dermed udgør et bekvemt rejseformat. De omtalte blade er desuden mere end almindeligt smudsige og bærer således præg af de strabadser, som en rejse til Berlin ifølge fortælleren i *Gjentagelsen* udsætter én for (SKS 4, 27,4f.).

Ved hjemkomsten til København 30. maj 1843* medbragte SK altså en første version af *Gjentagelsen*,

udarbejdede dele af *FB* og en synopsis til store dele af resten, foruden en række anlæg til nye skrifter, deriblandt »Skyldig? – Ikke Skyldig?«, som senere skulle komme til at indgå i *Stadier paa Livets Vei* fra 1845.

Den opgave, der ventede SK ved hjemkomsten, var udarbejdelsen af den skitse, han havde lavet i Berlin. Han begyndte i et hæfte (ms. 2), hvis første side dokumenterer de forskellige planer om titel og pseudonymitet (se illustration 6)

6. Kladder til *FB* med titelforslag, ms. 2, bl. [2r]

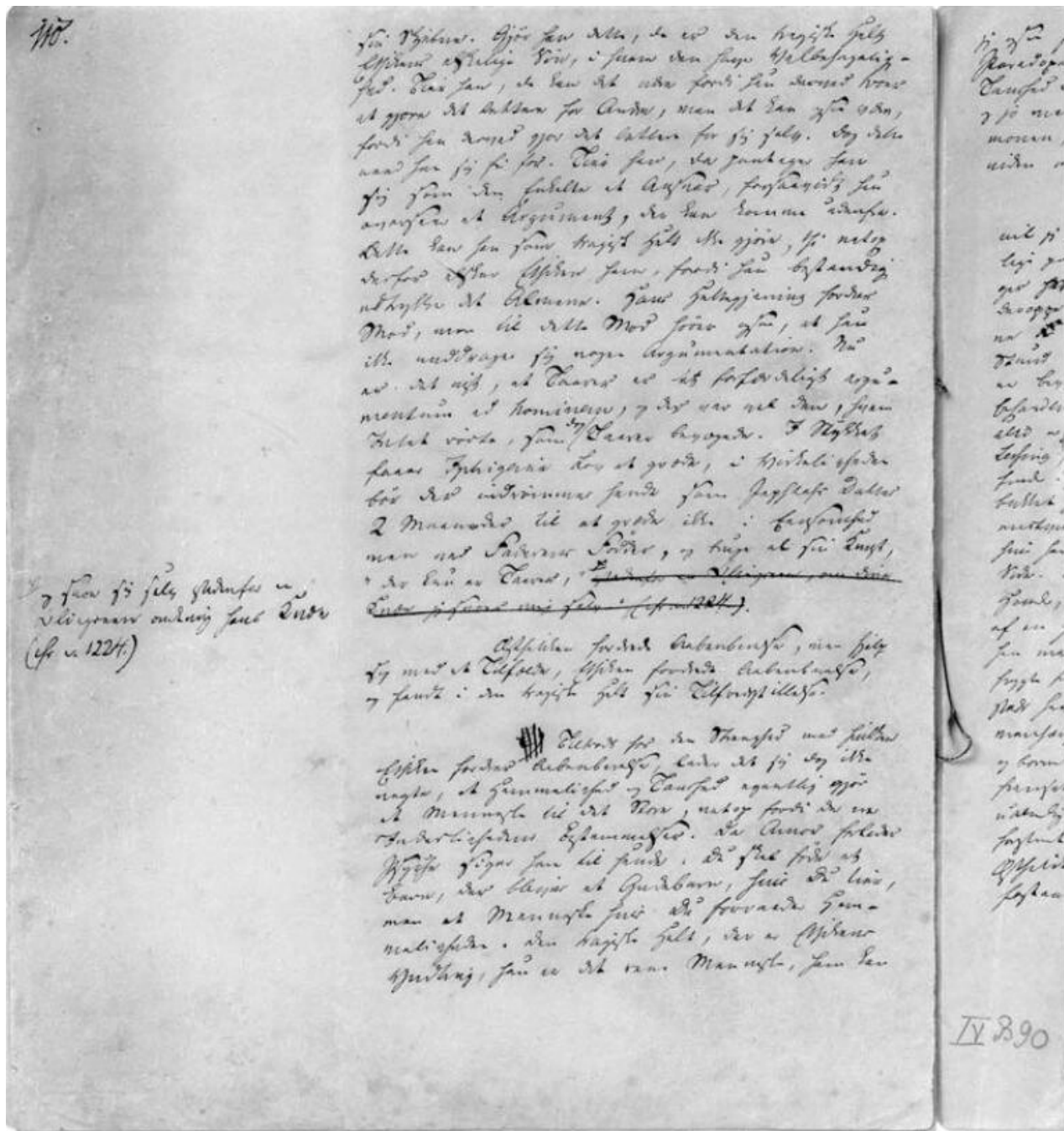
). I dette hæfte udarbejdede SK i en næsten færdig form »Forord«, »Stemning«, »Lovtale over Abraham« og den første tredjedel af »Problemata« kaldet »Foreløbig Expectoration«, jf. *SKS* 4, 101,1-128,30.

Udarbejdelsen af hæftet ms. 2 må nødvendigvis have fundet sted i København. Udgiverne af *Pap.* fremhæver ganske vist, at papiret »i dette Hæfte har *prøjsisk Vandmærke*; efter al Sandsynlighed er da ogsaa Udarbejdelsen af 'Frygt og Bæven' paabegyndt i Berlin.«^{*} Men da »Lovtale over Abraham« som vist bygger på en ældre optegnelse, som næppe var med i Berlin, kan ms. 2 først være blevet til i København.

Uden andre mellemregninger har SK derpå foranstaltet en renskrift af det foreløbigt udarbejdede. Renskriften af ms. 2 bliver til ms. 5.1, som afsluttes på s. 35 (*SKS* 4, 128,30). På dette tidspunkt har SK til brug for titelbladet endeligt besluttet sig for ordlyden »Frygt og Bæven / Dialektisk Lyrik / af / Johannes de silentio.«

Det efterfølgende ms. 5.2 er efter al sandsynlighed en renskrift uden forlæg. Der foreligger ikke nogen kladder, men da ms. 5.1 afsluttes af en ulæselig sletning med blæksløjfer, er det muligt, at det slettede har dannet overgang til en nu forsvunden kladder. Ms. 5.2 ligger i forlængelse af ms. 5.1 (renskriften af ms. 2) – hvilket også fremgår af pagineringen 36-66 – men adskiller sig ved papirtypen. Teksten slutter et stykke inde i »Problema I« (*SKS* 4, 149,14) med en orddeling af »Incom/mensurabelt« i den flg. sætning: »Thi hvis det Ethiske {}): det Sædelige er det Høieste, og der Intet Incommensurabelt bliver tilbage i Mennesket (...) saa behøver man ikke andre Kategorier end hvad den græske Philosophi havde«. Teksten fortsætter i ms. 5.3.

Ms. 5.3 er påbegyndt som en renskrift uden forlæg. Af den ubrudte overgang mellem de to mss. fremgår, at ms. 5.3 er skrevet i direkte forlængelse af ms. 5.2. Ms. 5.3 omfatter i renskriften siderne 67-110 og afsluttes med to afklippede, beskrevne blade (se illustration 8)

og faar sig selv skudnes i
 vilgyraan endelig just Ende
 (se s. 1224.)

IV 290

8. Renskrift til FB, ms. 5.3, s. 110. SK har forkastet to blade af renskriften ved at klippe dem ud). Trods beklipningen lader en helhed sig fremlæse af de tilbageværende rester i sammenføjningsens inderste rand: Den omfatter (en del af) teksten mellem »(...) jeg ogsaa forstaae, og alt hans Foretagende (...)« (SKS 4, 177,34) og »(...) om han end (...)« (SKS 4, 183,7). Herefter har SK fortsat sin renskrift i mss. 3 og 4 i den overleverede ordning.

Ms. 3 og sandsynligvis også ms. 4 er en oprindelig fortsættelse af renskriften efter ms. 5.3, men må nu betragtes som kladde, dvs. en renskrift, som er blevet degraderet til kladde i kraft af en ny gennemskrivning. Mss. 3 og 4 udgør SKs første forsøg på at afslutte »Problema III« og »Epilog« og dermed hele skriftet 'på fri hånd'. Ms. 3 indeholder efter afslutningen af »Problema III« overskriften »Epilog«, en disposition i tre punkter og en række løse udkast. Både dispositionens elementer og størstedelen af udkastene indarbejdes i elaboreret form i renskriften af »Problema III«. De resterende udkast finder anvendelse i ms. 4, kladden til »Epilog«. Ms. 3 består af to fortløbende sammenhæftninger; den første begynder midt i en sætning med omtrent samme ordlyd som renskriften: »(...) nok saa gjerne vilde tale. Han nød da ikke sig selv i Tausheden« (ms. 3, bl. [1r]; SKS 4, 183,7). SK har altså fortsat sin renskrift efter s. 110 på de to blade af ms. 5.3 og derefter i mss. 3 og 4. Derpå har han forkastet sin tekst ved dels at klippe to de overflødige blade bort, dels at skrive en ny afslutning. Det betyder, at ms. 3 er overflødiggjort og degraderet til kladde. Teksten i ms. 3 slutter stort set i overensstemmelse med trykkets ordlyd: »Enten er da et Paradox til, at den Enkelte som den Enkelte staaer i et absolut Forhold til det Absolute, ell. Abraham er tabt« (ms. 3, bl. [11r]; SKS 4, 207,26-27). Også ms. 4 slutter i overensstemmelse med trykket (bl. [3r]; SKS 4, 210,18).

Beslutningen om at gennemskrive afslutningen betyder, at SK griber til nyt papir (ms. 5.4). Han 11 af 13 sider

påbegynder sin revision med at afskrive begyndelsen af den forkastede tekst fra SKS 4, 177,34 og fremefter. Gennemskrivningen medfører ændringer i stort og småt og en række vigtige tilføjelser: Blandt den række af konfliktfyldte karakterer, som har til opgave at belyse Abrahams centrale konflikt, indgår Agnete og Havmanden. I gennemskrivningen udbygges analysen af Havmanden med passagen SKS 4, 188,20-191,11. Herefter tilføjes beretningen om Tobias og Sara (SKS 4, 191,12-193,36), og analysen ender med Shakespeares *Richard III* og det dæmoniske (SKS 4, 193,36-195,33). Afsnittet om Faust som tvivler (SKS 4, 195,34-199,27) er udbygget. Der tilføjes et afsnit om ironi i Det nye Testamente (SKS 4, 199,28-200,5), og karakteristikken af Abraham udbygges med afsnittet SKS 4, 202,27-207,15.

Det forhold, at de to sammenhæftninger i ms. 3 er mærket hhv. 4 og 5 i øverste højre hjørne, og at de tilsvarende steder er fraklippet i de sammenhæftninger, der leder frem til ms. 3, støtter den her fremstillede tilblivelseshistorie: De fraklippede hjørner har sandsynligvis været nummereret 1 (ms. 5.3, s. 67), 2 (ms. 5.3, s. 85) og 3 (ms. 5.3, s. 99). En lignende fraklipning i ms. 5.3, s. 83, kommer på tværs, men modsiger ikke, at SK skulle have brugt mærkningen af sammenhæftningerne til at holde orden på en proces, som endnu ikke var afsluttet. I det øjeblik manuskriptet som helhed er færdigt, fraklipper han de mærkede hjørner for ikke at blande dem sammen med den samlende paginering i renskriften.

Undersøgelsen af tilblivelsens 'hvordan' leder frem til den konklusion, at SK i ringe grad har benyttet kladde, men skrevet størstedelen af *FB* på fri hånd direkte til trykken. Det behov for et trykkeri, som det ovenfor citerede brev til Boesen optimistisk meldte om, og som i første omgang har haft relevans for *Gjentagelsen*, kunne snart også gælde *FB*. Fra ende til anden ser forløbet således ud: Kladden til bogens første afsnit, Johannes de Silentios »Forord« (SKS 4, 101,1-104,11), går med forbehold for to citater af Descartes stort set uændret ind i renskriften. Det samme gør sig gældende for »Stemning« (SKS 4, 105,1-111,23), der allerede foreligger i stort set færdig form i Berlin og således blot renskrives af to omgange.

»Lovtale over Abraham« er programsat i Berlin-skitsen og udarbejdes efter hjemkomsten ved inddragelse af det gamle prædikenudkast, som således kan siges at have status af kladde i forhold til en del af lovtalen. De øvrige dele går stort set uændret ind i renskriften (SKS 4, 112,1-119,16).

Efter lovtalen følger en indledning til »Problemata«, som udgør skriftets hovedpart; den går under betegnelsen »Foreløbig Expectoration« med enkelte ændringer* ind i renskriften (SKS 4, 123,1-128,30). Afslutningen af »Foreløbig Expectoration«, de to første »Problema« og en del af det tredje er – med forbehold for, at der som ovenfor nævnt kunne være knyttet en kladde til renskriftens ms. 5.2 – skrevet på fri hånd i renskriften. Der foreligger altså ingen kladde til siderne SKS 4, 128,30-177,34; bearbejdningen af disse sider er ikke mere omfattende, end at den kan rummes i renskriften.

De væsentligste ændringer finder sted under afslutningen af det tredje »Problema«, som beskæftiger sig med det etisk forsvarlige i, at Abraham hemmeligholdt sit forehavende (SKS 4, 177,34-207,27). Dette afsnit rummer de største afstande mellem kladde og renskrift, hvorfor kladden da også som vist forkastes og renskrives med en mængde tilføjelser. Endelig rummer »Epilog« ændringer i form af enkelte tilføjelser (SKS 4, 208,1-210,18).

Konkluderende må det fremhæves, at renskriften af *FB* primært har karakter af en korrigerende gennemskrivning, ikke en egentlig nyskrivning. Sletninger af længere passager er sjældent forekommende, og hvor der er forskel på kladde og renskrift, har ændringerne primært karakter af tilføjelser. Forarbejderne afslører fra første færd en markant sikkerhed i kompositionen, og skriftet har fundet sin form i kraft af tilføjede paralleleksempler til det på fri hånd udkastede snarere end ved egentlige beskæringer og omskrivninger.

Hverken kladde eller renskrift rummer i sig selv vidnesbyrd om tilblivelsespunktet. Det er hele perioden juni til september 1843, som om muligt skal præciseres. Et første holdepunkt er dateringen i renskriften af *Tre opbyggelige Taler*, som udkom samtidig med *FB* den 16. okt. 1843. I tilknytning til forordet har SK først skrevet »Kjøbenhavn i Sommeren 1843« og derefter erstattet dateringen med »d. 9 Aug. 1843.«* *FB* er næppe blevet udarbejdet efter denne dato.

SKs arbejde med at finde det rigtige motto til *FB* har sat sig spor i journalen JJ, som da kan bekræfte, at bearbejdningen har fundet sted efter hjemkomsten fra Berlin, dvs. i juni måned eller derefter. Efter tre forslag, som alle slettes, har SK besluttet sig for at benytte historien om Tarquinius Superbus' ordløse kommunikation med sønnen (ms. 5.1, bl. [1v]; SKS 4, 100,1-3). Historien er genfortalt af J.G. Hamann, og da den tillige findes i journalen JJ med henvisning til *Hamann's Schriften*, kan man regne med, at den først blev indført i journalen og derefter brugt som motto.* Mottoet er indført i journalen efter et citat fra Schack Staffeldts *Samlede Digte*, som tidligst kan være afskrevet efter hjemkomsten fra Berlin 30. maj 1843 (jf. tekstredigeringen til *Gjentagelsen*, s. 21f.).

Antagelsen af, at *FB* – med undtagelse af de dele, som allerede var skrevet i Berlin – blev udarbejdet i juni måned, forbliver en antagelse. Den må bygge på en antydning i det ovenfor citerede brev til Emil Boesen, hvor SK i slutningen af maj måned erklærer, at han »er i fuld fart med et nyt« arbejde. Tager man

denne formulering alvorligt og kombinerer den med det tempo, der som vist har præget udfyldningen af den ramme, SK opstillede i Berlin, er dateringen ikke usandsynlig.

Et yderligere argument, som heller ikke hører til de håndfaste, er en passage i *Gjentagelsen*, hvor der tilsyneladende henvises til 'frygt og bæven' som en veletableret religiøs kategori. Fortælleren i *Gjentagelsen*, Constantin Constantius, overvejer i slutningen af skriftet, hvad et ungt menneske med andre religiøse forudsætninger kunne have gjort: »Han vilde da med religiøs Frygt og Bæven, men ogsaa med Tro og Tillid forstaae, hvad han havde gjort fra først af, og hvad han i Conseqvents deraf var forpligtet til at gjøre senere, selv om denne Forpligtelse foranledigede det Besynderlige« (SKS 4, 95,28-31). Da *Gjentagelsen* sandsynligvis blev afsluttet i juli 1843, og da der her tilsyneladende henvises både til en religiøs kategori og skriftet *FB*, tyder det på, at *FB* var afsluttet, før anden del af *Gjentagelsen* blev påbegyndt.

4. Udgivelsesmåde

FB blev udsendt pseudonymt og uden angivelse af udgiver. Af titelbladet fremgår, at bogen var i kommission hos C.A. Reitzel. SK, der således var sin egen forlægger, indgik kontrakt med bogtrykker Bianco Luno og betalte omkostningerne til papir og trykning. Hverken beløb eller oplagstal kendes, men Frithiof Brandt og Else Thorkelin sætter oplaget til 525 eksemplarer og udgifterne til 106 rd. 48 sk., beregnet ud fra »Lunos almindelige tarif«. Af et udateret regnskabsblad fremgår det, at cand.jur. J.F. Giødwad som stedfortræder tog sig af det økonomiske mellemværende med C.A. Reitzel efter bogens udgivelse.*

I sommeren 1847 ophørte SK med at fungere som sin egen forlægger og solgte restoplagene af kommissionsskrifterne til C.A. Reitzel. Af en opgørelse, udarbejdet efter de mundtlige og skriftlige forhandlinger mellem SK og Reitzel, fremgår det, at der i juli 1847 endnu var et restoplag af *FB* på 13 eksemplarer hos Reitzel.* Af et brev* fra SK til Reitzel fremgår, at der desuden befandt sig 191 eksemplarer hos Bianco Luno, hvilket giver et samlet restoplag på 204 eksemplarer.

Det endelige regnskab for *FB* indtil juli 1847, da Reitzel overtog restoplaget, ser da ud som følger: 321 eksemplarer er solgt på almindelige betingelser og har indbragt 321 rd. Heraf tog Reitzel 25% i kommission: 80 rd. 24 sk. Tilbage blev ca. 240 rd. I sommeren 1847 købte Reitzel restoplaget af de ni bøger, han havde haft i kommission, for 1200 rd.* Det svarer til ca. 33% af bogladeprisen. SK forlangte for restoplaget af *FB* 100 rd.,* men modtog kun ca. 67 rd., hvilket giver en bruttoindtægt på 307 rd. Når udgifterne til Bianco Luno fratrækkes, giver det et overskud på ca. 200 rd. Alene det ordinære salg fra bogladen dækkede SKs udgifter til papir og trykning.

Af en forlagsreklame trykt i *Dette skal siges; saa være det da sagt*, som udkom i 1855, ses det, at *FB* stadig kunne købes hos Reitzel for 1 rd. Bogen blev ikke oversat i SKs levetid, men af et brev fra Chr. K.F. Molbech til Hans Brøchner, Kiel den 21. juli 1855, fremgår det, at en oversættelse af *FB* til tysk var undervejs. Oversættelsen fandt så vidt vides aldrig en forlægger.

Den Oversættelse af Kierkegaards »Frygt og Bæven«, som jeg omtalte, er nu færdig, og er lykkedes temmelig godt. Men med at faae en Indledning istand dertil, vil det knibe. Jeg tænker, Oversætteren faaer nøies med at giengive, i Udtog eller Oversættelse, Forfatterens egne Ytringer om sig selv og sin »Forfattervirksomhed«, maaskee ledsaget af en Liste paa hans Skrifter. En Forlægger er heller ikke fundet endnu.*